

ХУФИЁНА ИҚТИСОДИЁТГА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ ВА ЮРИДИК ТАБИАТИ

Мухиддин Абдуллаевич Қурбонов

Тошкент давлат Иқтисодиёт Университети “Солиқ ва солиққа тортиш” кафедраси доценти
(PhD)

АННОТАЦИЯ

ушбу мақолада хуфиёна иқтисодиёт тушунчаси ва кўринишлари, шунингдек, хуфиёна иқтисодиётга қарши курашишнинг умумий тавсифи ва юридик табиати ҳамда хуфиёна иқтисодиётнинг салмоғини камайтириш йўлидаги қабул қилинаётган норматив ҳужжатлар ва ислоҳатлар ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: хуфиёна иқтисодиёт, норасмий иқтисодиёт ва яширин иқтисодиёт, жиноий иқтисодий фаолият, наркобизнес, мансабни суиистеъмол қилиш ва коррупция.

АННОТАЦИЯ

в данной статье говорится о понятии и проявлениях теневой экономики, а также общей характеристике и правовой природе борьбы с теневой экономикой, а также принятых нормативных документах и реформах, направленных на снижение веса теневой экономики.

Ключевые слова: подпольная экономика, неформальная экономика и теневая экономика, криминальная экономическая деятельность, наркобизнес, злоупотребление служебным положением и коррупция.

ABSTRACT

this article talks about the concept and manifestations of the secret economy, as well as the general description and legal nature of the fight against the secret economy, as well as the adopted regulatory documents and reforms aimed at reducing the weight of the secret economy.

Keywords: secret economy, informal economy and underground economy, criminal economic activity, drug business, abuse of office and corruption.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январда Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида “Ислоҳотларимизга жиддий тўсқинлик

килаётган “яширин иқтисодиёт”га барҳам берилмас экан, соғлом рақобат ҳам, қулай инвестиция муҳити ҳам шаклланмайди. Вазирлар Маҳкамаси икки ой муддатда, хорижий мутахассисларни жалб этган ҳолда, “яширин иқтисодиёт”нинг вужудга келиш омилларини чуқур таҳлил қилиб, унга қарши курашиш дастурини тасдиқласин”¹, -деб таъкидлаши, хуфиёна иқтисодиёт нафақат тадбиркорлик соҳасида, мамлакатимизга кириб келаётган инвестицияга, соғлом рақобатга жиддий хавф солаётгангини кўришимиз мумкин.

Хуфиёна иқтисодиётга қарши курашиш самарадорлигини ошириш мақсадида Вазирлар Маҳкамасига икки ой муддатда хорижий мутахассислар билан бирга яширин иқтисодиётни келиб чиқишига сабаб бўлаётган омилларни ўрганиб чиқиб, хуфиёна иқтисодиётга қарши курашиш дастурини ишлаб чиқди.

Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда хуфиёна иқтисодиётга қарши курашиш муҳим урин тутади. Хуфиёна иқтисодиётнинг салмоғини камайтириш йўлида хуфиёна ва яширин иқтисодиёт шаклларини ва кўринишларини аниқлаш, бу соҳада содир этилаётган жиноят ёки қилмишларнинг усуллари, объектив томонларини ҳамда легаллаштириш йўналишларини тадқиқ этиш энг аввало, қилиниши керак бўлган ишлардан.

АСОСИЙ ҚИСМ

Криминал элементларнинг ишлаб чиқариш ва молиявий муассасаларга, соҳаларга, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига кириб бориши оқибатида миллий бойлик, давлат бюджети даромадларини тақсимлаш ва қайта тақсимлашда иштирокининг кенгайиб бориши миллий ва шу жумладан халқаро иқтисодий хавфсизликка жиддий хавф солади.

Хуфиёна иқтисодиёт тушунчасига ўтган асрнинг 30-йилларидан бошлаб таъриф берилган деб ҳисоблашса, бу соҳани илмий жиҳатдан тадқиқ қилиш эса йигирманчи асрнинг 70-йилларидан бошланганлигини айтишади.

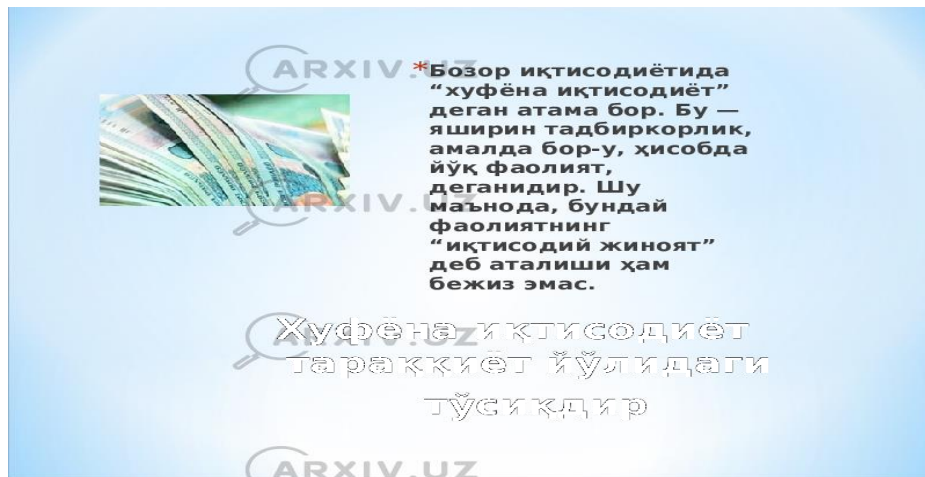
Инглиз социологи К.Харт биринчилардан бўлиб хуфиёна иқтисодиёт тушунчасига таъриф берган. У “учинчи дунё” мамлакатларида кўплаб шахарликларнинг расмий иқтисодиётга алоқадор эмаслигини аниқлади. У норасмий иқтисодиёт атамасини илмий муомалага киритди. Даромад олишнинг формал ва ноформал шакллари ўртасидаги фарк

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь.//Халқ сўзи, 2020 йил 25 январь

иш ҳақи ва ўзини ўзи иш билан банд қилиш асосида топилган даромад ўртасидаги фарк сифатида изоҳланди.²

Яна олимлардан бири Э. Фейг хуфиёна иқтисодиёт кўлами 70-йилларнинг охирида АҚШда расман ЯИМ нинг учдан бир қисмини ташкил этишини баҳолади. Бу баҳо АҚШ Конгрессининг Иқтисодий кўмитасида махсус муҳокама қилинди.³

Файгнинг фикрига кўра, ҳар бир алоҳида хуфиёна иқтисодиёт турининг тафсифининг вакиллари бузадиган институционал қоидалар тўплами билан белгиланади, яъни уларнинг фаолияти қоидалар ва нормаларнинг ўрнатилган тизими доирасидан ташқарига чиқади ёки уни четлаб ўтади ва ўз навбатида, ўлчанмайди ва ижтимоий жиҳатдан ҳисобга олинмайди.⁴

1-Расм. Хуфиёна иқтисодиёт (яширин иқтисодиёт) -жиной иқтисодиётдир⁵

Юқоридаги социолог олимлар К.Харт ва Э. Фейглар биргаликда ҳам, норасмий иқтисодиёт тушунчасини илмий муомалага киритишдан ташқари, уларнинг умумий қарашларида ҳам ривожланган давлатлар жумладан, АҚШда 70-йилларнинг охирида ЯИМ нинг учдан бир қисмини ташкил этишини ҳамда “учинчи дунё” мамлакатларида миқийёсида таҳлил этишган. К.Харт хуфиёна иқтисодиётни формал ва ноформал даромад олиш шакллари билан фарқлаб берган бўлса, Э. Фейг эса хуфиёна иқтисодиёт турларининг тафсифи ва норасмий иқтисодиёт соҳасидаги қилмишлар содир этилишида институционал қоидалар ва нормалар бўзилишини ҳамда хуфиёна иқтисодиёт ижтимоий жиҳатдан ҳисобга олинмаслигини ва ўлчанмаслигини келтириб ўтган.

² Hart K. Informal Urban Income Opportunities and Urban Employment in Ghana //Journal of Modern African Studies.1973.Vol. 11. №1. P.61-90).

³ Файг Э. Определение и оценка подпольной и неформальной экономики: нео-институциональный подход. – М.: РГГУ, 2000. -147 с.

⁴ Файг Э. Определение и оценка подпольной и неформальной экономики: нео-институциональный подход. – М.: РГГУ, 2000. -147 с.

⁵ https://www.google.com/search?sca_esv=17147adff2573a58&sca_upv

Хуфиёна иқтисодиёт тушунчасига юртимиз олимлари ҳам турли хил таърифлар беришган. Т. Ашубеков "Яширин иқтисодиёт — иштирокчилар томонидан ошкора олиб борилмайдиган, давлат ва жамият томонидан назорат қилинмайдиган, солиқлар тўланмайдиган, расмий давлат статистикасида қайд этилмайдиган иқтисодий жараёнлар, иқтисодий фаолият турлари бўлиб ҳисобланади"⁶ деб ўз илмий ишларида келтириб ўтган.

Яна бир юридик фанлар номзоди С.С.Ниёзова хуфиёна иқтисодиёт таъриф берар экан, "Яширин иқтисодиёт ошкора пайқаб бўлмайдиган товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш, истеъмол жараёнлари иқтисодий муносабатлар бўлиб, унинг негизда айрим кишилар ёки гуруҳ манфаатлари ётади".⁷

Бизнинг фикримизча яширин иқтисодиёт- расмий ҳисобга олинмайдиган, давлатнинг ҳуқуқий мийёрларига амал қилиб борилмайдиган, давлат бюрократиясидан безиган, ўз фаолияти ошкора олиб борилмайдиган, ҳукумат томонидан бошқарув шакиллари тизимли шакиллантирилмаган, бюрократ раҳбарлар домига қолиб кетаётган, давлат ва жамият манфаатларига зарар етказадиган ҳамда солиққа тортилмайдиган иқтисодий муносабатлар ҳисобланади. Шу билан бирга паралел иқтисодиётни ҳам эсдан чиқармаслигимиз лозим, акс холда талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанат бузилишига ҳам олиб келиши мумкин албатта.

Хуфиёна иқтисодиётда кўплаб ноқонуний иқтисодий фаолият турлари мавжуд: **"ер ости иқтисодиёти"**, **"норасмий иқтисодиёт"**, **"иккинчи иқтисодиёт"**, **"яширин иқтисодиёт"**, **"паралел иқтисодиёт"** ва ҳоказо. Ушбу номларнинг "яширин иқтисодиёт" деб номланган тури рус адабиётларида кенг қўлланилганлиги туфайли омма орасида ҳамшундай ном билан "машхур" бўлиб қолмоқда, шу сабабли ҳам "яширин иқтисодиёт" атамаси "хуфиёна иқтисодиёт" атамасидан кўра илмий ишларда кўпроқ ишлатилади. омма орасида ҳам шундай ном билан "машхур" бўлиб қолмоқда.

Шу ўринда юқоридаги атамаларга қисқача бир-бирдан фарқига тўхталадиган бўлсак, юқорида ҳам кўрдик, **яширин иқтисодиёт** – аниқлаб бўлмайдиган, яширинча олиб бориладиган давлат қонунларидан ташқарида шаклланаётган иқтисодий фаолият.

Иқтисодий адабиётларда хуфиёна иқтисодиётга турли таърифлар берилган:

1. Хуфиёна иқтисодиёт қонун асосида ман қилинган фаолият турлари деб таърифланади.

⁶ Ашубеков Т. Борьба с правонарушениями в сфере экономики // Законность. - 2000. - № 9. – С.9-13

⁷ С.С.Ниёзова Ўзгалар мулкни иштирокчиликда талон-тарож қилганлик учун жиноий жавобгарлик муаммолари: ю.ф.н.илмий даражасини олиш учун диссертация. - Т. -85 бет.

2. Хуфиёна иқтисодиёт иқтисодий фаолиятнинг кузатилмаган ва яширин фаолият тури.

3. Хуфиёна иқтисодиёт расмий статистикада у ёки бу сабабларга кўра ҳисобга олинмаган ҳар қандай иқтисодий фаолият бўлиб, унда ишлаб чиқарилган маҳсулот ва хизматлар ялпи ички маҳсулот таркибига киритилмайди ҳамда солиққа тортишдан четда қолади².

Хуфиёна иқтисодиёт - яширин иқтисодиётнинг секторларидан бири бўлиб, олинаётган даромадлар яширин бўлиб, давлат ёки жамият томонидан тартибга солинмайдиган ҳамда солиққа тортилмайдиган иқтисодий фаолият тури.

Норасмий иқтисодиёт - давлатнинг назорат қилиш механизмлари томонидан ишлаб чиқилади ва тартибга солинади ҳамда солиққа тортилиши назарда тутилганлиги билан фарқланади лекин ушбу механизмлардан қочган ҳолда фаолият юритувчиларнинг норасмий секторидир.

Хуфиёна иқтисодиёт деярли барча давлатларда иқтисодиётнинг ажралмас бир қисми бўлиб келмоқда ва ушбу фаолият ҳар бир давлатда ўзининг салмоғи, тури ва шакллари билан фарқ қилқади. Яширин иқтисодиётнинг мақсади, фаолияти ва иқтисодий-ижтимоий оқибатларига кўра бир неча турларга бўлинади:

1) **жиноий иқтисодий фаолият** – бу мутлақо ман этилган, қонун йўли билан таъқиб этиладиган ишлар билан шуғулланиш, наркобизнес, порнобизнес, қурол бизнеси ва ҳ.к.; (ғайриқонуний, ғайрииқтисодий усуллар билан даромадларни қайта тақсимлаб ўзлаштириб олиш, ўғирлик, босқинчилик, рекет, порахўрлик ва б.)

2) **иккиламчи иқтисодиёт** — кишиларга зарар келтирмайдиган, улар учун наф берадиган, лекин расман рухсат этилмаган ва давлат рўйхатидан ўтмаган иқтисодий фаолият. Уларга яширин тадбиркорлик, 1—2 ва 5—10 киши банд бўлган яширин кичик корхоналар фаолиятини киритишимиз мумкин.

Яширин тадбиркорлик хизмати кўрсатиш, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, савдо, кийим-кечак ишлаб, саноат ишлаб чиқаришда кенг тарқалган;

4) расман рухсат этилган фаолият билан бирга қўшимча равишда яширин ишлаб чиқаришга қўл уриш, очиқ ишлайдиган корхоналарда қўшимча равишда ҳисобга кирмаган маҳсулот чиқариб, уни яширин сотиш;

5) мансабни суистеъмол қилиш ва коррупцияга асосланган иқтисодий хатти-ҳаракатлар. Булар жумласига давлат идораларидаги порахўрлик, яширин лоббизм, мансабидан фойдаланиб субсидиялар олишни, давлат мулкани ўзлаштириш, талон тарож қилинишини киритиш мумкин;

б) қалбакилаштирилган иқтисодий фаолият, бу иқтисодиёт давлат секторига хос бўлиб, давлатни алдашга қаратилади. Бунинг энг яққол намунаси давлат секторидagi кўшиб ёзишлар, қилинмаган ишлар учун давлатдан ҳақ олишни киритиш мумкин.⁸

Юқорида келтирилган яширин иқтисодиёт турлари давлатнинг иқтисодиётини орқага тортишдан ташқари жамиятдаги ижтимоий соҳаларга ҳам ўз салбий таъсирини ўтказмасдан қолмаяпти албатта.

2-Расм. Хуфийна иқтисодиёт секторининг мавжудлиги мамлакат иқтисодий хавфсизлигига жиддий таҳдидир⁹

Хуфийна иқтисодиёт секторининг мавжудлиги мамлакат иқтисодий хавфсизлигига жиддий таҳдид солади. Наркобизнес хуфийна иқтисодиётнинг энг хавфли фаолият соҳаси ҳисобланади. Наркотик моддалар ишлаб чиқариш учун жалб этилаётган меҳнат, ер, капитал ресурсларининг арзон, улгуржи нархлари ҳам паст эканини эътиборга олиш даркор.

Агар Покистонда 1 кг героиннинг улгуржи нархи 1500 АҚШ доллар бўлса, Германияда 10000, Англияда 40000, АҚШда 120000 долларга сотилади. Хатарли жиҳати шундаки, наркобизнес ўзининг нопок пулларини қонуний фаолият соҳаларига киритишга интилади.¹⁰

Шунингдек, қурол савдоси хуфийна иқтисодиётнинг ўта хатарли соҳаси ҳисобланади. Хуфийна иқтисодиёт иқтисодий қонунбузарликлар, террористик жиноятлар билан ҳам қўшилиб кетмоқда. Хуфийна иқтисодиётга қарши курашиш учун корхоналар

⁸ С.С.Ниёзова Ўзгалар мулкани иштирокчиликда талон-тарож қилганлик учун жиноий жавобгарлик муаммолари: ю.ф.н.илмий даражасини олиш учун диссертация. - Т. -85 бет.

⁹ https://www.google.com/search?sca_esv=17147adff2573a58&sca_upv

¹⁰ Директива Европейских Сообществ (СЕС) от 10 июня 1991 г. О предотвращении использования финансовой системы для отмывания денег (91/308/ЕЕС) -52р.

хўжалик молиявий фаолияти, жисмоний шахсларнинг даромад олиши ва харажатлари тўғрисидаги ҳаққоний ахборотларни тўплаш, таҳлил қилиш асосида иқтисодий-ижтимоий жараёнларни кенг қамровли назорат қилиш тизимини шакллантириш лозим.

Бунда давлат бошқа органлар, нодавлат ташкилотлар, уюшмалар билан ўзаро ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиши лозим.

ХУЛОСА

Хуфиёна иқтисодиётга қарши курашишда 2020 йил 20 июнда қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида “яширин иқтисодиёт” улушини қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 394-сонли қарори,¹¹ 2020 йил 31 августда қабул қилинган “Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ– 6098-сонли,¹² 2022 йил 28 январда қабул қилинган “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ–60-сонли фармонлари қабул қилинган бўлиб уларни ижросини таъминлаш доирасида:¹³

Белгиланган вазифаларни амалга ошириш ва шунингдек, хуфиёна иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларни содир этилишига сабаблар, хуфиёна иқтисодиёт соҳасидаги камчиликлар ва муоммоларга ечим бўла оладиган таклифларни доимий ва тизимли равишда киритиб бориш;

Иқтисодиёт секторидаги давлат назоратининг очик ва шаффофлигини таъминлаш, давлат активларини ўзлаштирилишга, яширин иқтисодий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва хуфиёна иқтисодиётдаги коррупцион ҳолатларга қарши курашашни такомиллаштириш ва хуфиёна иқтисодиёт даражасини камайтириш мақсадида жамоатчилик назоратини йўлга қўйиш ҳамда комплекс тадбирлар ишлаб чиқиш муайян даражада хизмат қилади;

Хуфиёна иқтисодиётга қарши курашиш учун корхоналар хўжалик молиявий фаолияти, жисмоний шахсларнинг даромад олиши ва харажатлари тўғрисидаги ҳаққоний ахборотларни тўплаш, таҳлил қилиш асосида иқтисодий-ижтимоий жараёнларни кенг қамровли назорат қилиш тизимини шакллантириш лозим;

¹¹ 2020 йил 20 июнда қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида “яширин иқтисодиёт” улушини қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 394-сонли Қарори

¹² 2020 йил 31 августда қабул қилинган “Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ– 6098-сонли

¹³ 2022 йил 28 январда қабул қилинган “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ–60-сонли Фармон

Қисқача қилиб айтганда молиявий технологиялардан кенг фойдаланилган холда, давлатда иқтисодий бошқарувини инсон омилисиз, манфаатдор хокимият орган (сиёсий партиялар ва б.)лар таъсирсиз тизимли равишда ташкил этиш шарт ва мажбурмиз;

Ўз мансабини суистеъмол қилиш ва коррупцияга асосланган иқтисодий хатти-харакатлар, жумладан давлат идораларидаги порахўрлик, яширин лоббизм, мансабидан фойдаланиб субсидиялар олишни, давлат мулкани ўзлаштириш, талон тарож қилинишини олдини олмас эканмиз барча харакатларимиз бесамар бўлиб қолаверади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь.//Халқ сўзи, 2020 йил 25 январь.
2. Hart K. Informal Urban Income Opportunities and Urban Employment in Ghana //Journal of Modern African Studies.1973.Vol. 11. №1. P.61-90).
3. Файг Э. Определение и оценка подпольной и неформальной экономики: нео-институциональный подход. –М.: РГГУ, 2000. -147 с.
4. Ашубеков Т. Борьба с правонарушениями в сфере экономики // Законность. - 2000. - № 9. – С.9-13
5. С.С.Ниёзова Ўзгалар мулкани иштирокчиликда талон-тарож қилганлик учун жиноий жавобгарлик муаммолари: ю.ф.н.илмий даражасини олиш учун диссертация. - Т. -85 бет.
6. Директива Европейских Сообществ (СЕС) от 10 июня 1991 г. О предотвращении использования финансовой системы для отмывания денег (91/308/ЕЕС) -52р.
7. Болотский Б.С. «Теневые» параметры реформируемой экономики // Рос. экон. журн. – 1996. -108 стр.